

Становлення цінностей особистості у контексті проблем української реальності

У статті висвітлюється процес становлення цінностей особистості у контексті проблем української реальності, а також зроблена спроба вибудувати модель психології становлення людських цінностей. Пропонується структура цінностей, які під впливом соціально-психологічних механізмів перебувають у процесі становлення і переоцінки, еволюції і взаємоперетворення.

Ключові слова: цінності, структура цінностей, модель становлення цінностей, ідеал, норма, принцип, ціль, відношення, значення, сенс.

В статье рассматривается процесс становления ценностей личности в контексте проблем украинской реальности, а также сделана попытка построения модели психологии становления человеческих ценностей. Предлагается структура ценностей, которые под влиянием социально-психологических механизмов находятся в процессе становления и переоценки, эволюции и взаимопревращения.

Ключевые слова: ценности, структура ценностей, модель становления ценностей, идеал, норма, принцип, цель, отношение, значение, смысл.

Психологія становлення основних цінностей особистості у сучасній Україні безпосередньо пов'язана з тими об'єктивними і суб'єктивними перетвореннями та зрушеннями, які відбуваються у внутрішньому житті України та її міжнародному становищі.

Відомо, що деякі форми зв'язку цінностей зі змінами, які мають місце в об'єктивній реальності, специфічній формі відношення до цих змін складаються в залежності від змістовних структурних характеристик самих цінностей. У науковій літературі з досліджуваної проблеми приділялася значна увага переоцінці цінностей під впливом зовнішніх змін [1], а також висвітлення окремих проблем становлення цінностей [2].

У цій статті концентрується увага на тому, що сучасна українська реальність не може не впливати на психологію

становлення цінностей молодшої людини і переоцінку цінностей людей старших поколінь. Тому безпосереднім об'єктом нашого дослідження є реакції свідомості особистості на реальні зміни і процеси характерні для нашого сучасного суспільства. Мова йде про форми реакції, що являють певну цілісність, в межах якої існують стійкі структурні утворення. Такими, наприклад, найхарактернішими для сучасного українця є уявлення про успіх людини через владу, завдяки владі, тобто про шляхи і засоби досягнення успіху, про характер відношення людини з іншими людьми, про характер відношення до суспільства і держави, про основні механізми розвитку українського суспільства, про відмінності цього суспільства від інших, європейських і не тільки європейських суспільств. Ці уявлення втілюються в специфічно українських варіантах індивідуалістичних і націоналістичних чи інтернаціоналістичних ціннісних орієнтаціях, в надіях і очікуваннях, породжених українською реальністю. Одночасно ця реальність породжує і чітко проявляє неспівпадання і конфлікт загальнолюдських цінностей, надій і очікувань з дійсним станом справ у середині країни і світу в умовах внутрішньої та світової кризи.

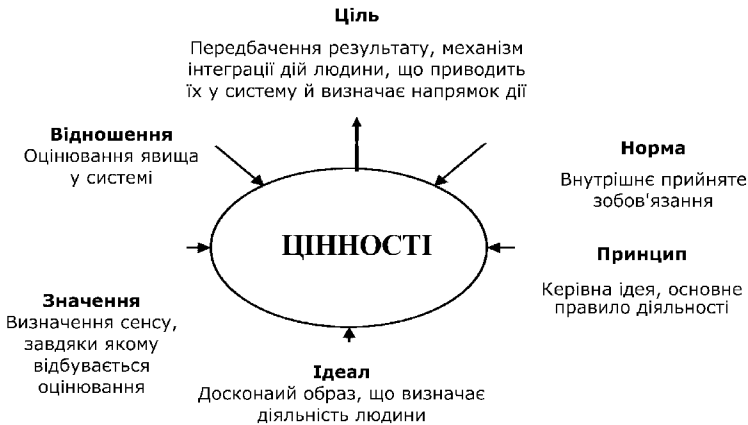
Метою публікації є висвітлення процесу становлення цінностей особистості у контексті проблем української реальності, а також спроба вибудувати модель психології становлення людських цінностей.

Існує принаймні два основних розуміння цінностей: 1) все те, що має значущий характер – всі результати й продукти духовної діяльності; 2) духовні утворення – ідеологія, цілі, уявлення про належне, прекрасне й істинне (щире).

У сучасній культурі також існує поняття пріоритетних, загальнолюдських, вищих цінностей – це правда, краса, мета, гармонія, активність, унікальність, досконалість, потреба й необхідність, завершеність, справедливість, порядок, простота, багатство, спокій, воля, гра, самодостатність тощо.

Структуру цінностей можна представити, як це показано на рис. 1.

Цінності існують у формах цілей, значень (сенси), відношень, норм, принципів, ідеалів та у формі ціннісних орієнтацій як частини суб'єктивного світу людини, її особистісного надбання, тобто цінність прожита людиною, привласнена в результаті особистого досвіду, драматичних переживань, значущих відносин.

Рис. 1. Структура цінностей

Традиційні цінності українця, зіткнувшись у конфлікті з реальністю, по-різному реагують на ситуацію. Однією з форм реакції є пристосування цінностей до змінюваної реальності й певна їх модифікація та модернізація. Мова йде про еволюцію свідомості людини у відповідності до логіки реформізму. Ця еволюція передбачає включення поряд з традиційними цінностями елементів нетрадиційних і нових, співіснування і компроміс старого й нового. Вибір цього шляху за своєю внутрішньою сутністю дуже суперечливий. По мірі наростання змін реальності наростає і суперечність. Різко загострюється внутрішня боротьба навколо сенсу, глибини, темпів становлення цінностей і нової реальності. В результаті настає криза особистісної та реформістської орієнтації в цілому, але дуже часто має місце її мутація.

В цих умовах особливо чітко може проявитися друга форма реакції на поглиблення конфлікту зі змінюваною реальністю. Мова йде про прагнення законсервувати, спасти від руйнування раніше сформовані цінності, зберегти status-quo, тобто певне співвідношення традиційного і нетрадиційного в свідомості, яке склалося в процесі попереднього розвитку, забезпечити стабільність цього відношення, рівновагу старого і нового, а також послабити все те, що загрожує цій рівновазі. На стадії, коли конфлікт в очікуванні й реальності досягає екстремальної гостроти, з'являється третя форма реакції на цей конфлікт. Проявляється вона через ностальгію за минулим, в його ідеалізації,

прагненні відродити це минуле, відновити його. Тут часто йдеться про прагнення до радикальних змін існуючої реальності.

Усвідомлення, яке залишається прив'язаним до традиційних цінностей, спрямованих на певні очікування, але, яке поступово перестає вірити в практичну реалізацію своїх очікувань, може проявлятися в різних формах.

Подібне усвідомлення може стати передумовою внутрішнього відчуження людини від тих реально існуючих і пануючих у суспільстві умов, інституцій і способів організованої діяльності, які сприймаються людиною як перепони на шляху реалізації її очікувань. В уявленні такої людини ці екзистенціальні умови, інституції і способи організованої діяльності позбавляються ціннісного сенсу. Їх існування може розглядатися як таке, що суперечить головним цінностям.

Якщо при цьому відсутня програма практичних дій, а інколи навіть і віра в можливість перетворень, але існує система умов, інституцій і способів організації, яка здається могутньою і непереборною силою, то духовне відчуження може співіснувати з конформізмом повсякденної практичної поведінки. У цьому випадку відчуження реалізується тільки в складному комплексі внутрішніх переживань. Ці переживання можуть проявитися в інвертованих чи екстравертованих формах, заганятися всередину, зміщуватися в різних напрямках чи преноситися на різні об'єкти. Відчуження може також реалізуватися в прагненні втекти від реальності, що практично неможлива.

Переходячи в конфлікт з реальністю і виявляючи неможливість реалізуватися, цінності можуть на певний період часу стати привабливішими, значущішими, але неможливість їх практично реалізувати і, відповідно, зв'язаних з ними очікувань стає передумовою втрати віри в ці цінності, їх девальвації й руйнації. На цьому шляху можлива стадія, коли втрата віри в традиційні й раніше утворені людиною цінності не супроводжуються встановленням принципово нових цінностей. Внаслідок цього виникає стан внутрішньої психологічної порожнечі, вакууму цінностей і сенсу життя. Цей стан проявляється в розгубленості, неврозах і веде до різних видів апатії.

Виявившись дискредитованими як значущі життєві цілі, старі цінності можуть зберігати свою привабливість. Усвідомлення, в межах якого відбувається складний процес

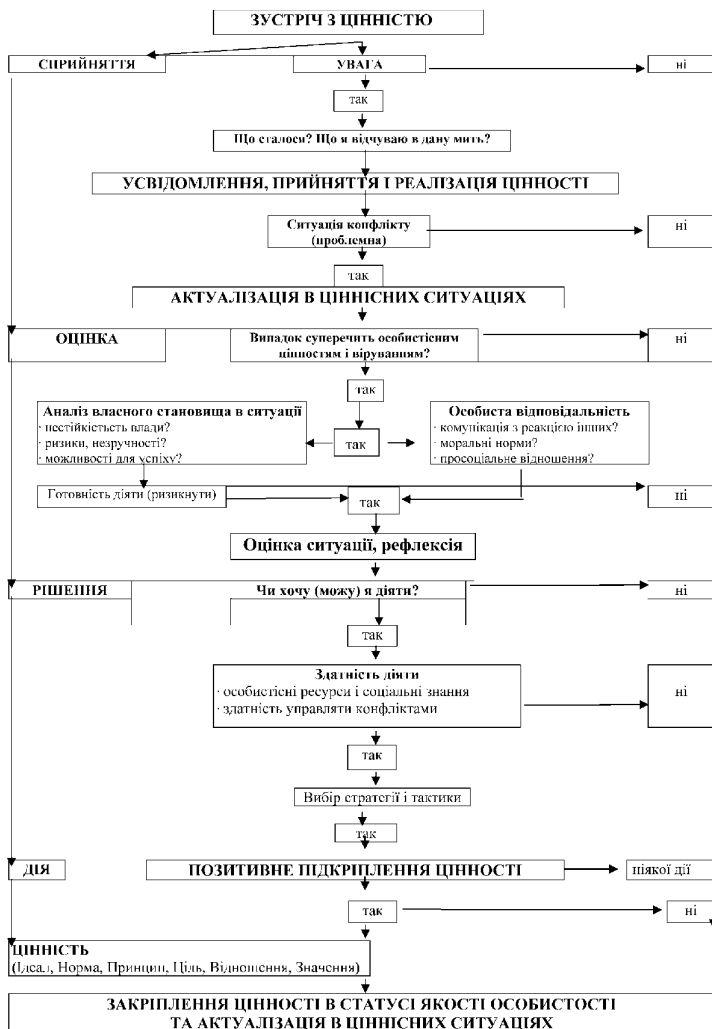
переоцінки цінностей, мобілізує свою енергію (увагу) для позбавлення від цінностей, які раніше були дуже важливими, а тепер розглядаються як причини тих чи інших хворобливих станів особистості та її життєвих невдач.

Процес переоцінки цінностей зазвичай багатостадійний і на різних стадіях він може давати різні результати. Ці результати залежать від того, чи супроводжується процес девальвації старих цінностей, тих, що суперечать новій реальності, становленням системи дійсно нових цінностей адекватних об'єктивній лінії розвитку суспільства й особи.

У випадку, коли переоцінка цінностей не включає ці два напрямки, коли ще не формується система принципово нових цінностей, цей процес може приймати форму простого «перевороту» цінностей, перетворення їх в «антицінності». Тоді внутрішня боротьба може закінчитися не оновленням особистості та її збагаченням, а навпаки, спустошенням і саморуйнацією.

Коли руйнація старих цінностей та життєвих очікувань супроводжується становленням нових, але процес цей недостатньо послідовний, внутрішньо глибоко суперечливий і обмежений, виникає інший внутрішній стан. Усвідомлення деяких нових цінностей може буди одночасно внутрішньо прив'язане до старих. Цінності, що здаються особистості новими, можуть бути такими тільки за формою. Особистість, яка прийняла нові цінності може бути скута старими звичками й способами мислення. Розлучившись з старими цінностями, вона може зберігати систему життєвих очікувань, яка виникла під їх впливом. Переоцінка цінностей може нерівномірно торкатися різних пластів і рівнів свідомості особистості. Вона відбувається за рахунок раціональної рефлексії, почуттів, звичок, несвідомих і свідомих установок і ціннісних орієнтацій. Як стани вони характерні для особистості, що одночасно й розвивається, й бентежиться. В процесі її оновлення можливі різкі маятникоподібні коливання.

Становлення цінностей – процес досить складний, що вимагає тривалості часу, нелінійний за своєю суттю. Він містить у собі етапи: 1) зустрічі з цінністю; 2) усвідомлення особистістю цінності; 3) прийняття цінності; 4) реалізація цінностей у діяльності, спілкуванні й поведінці; 5) закріплення в статусі якості особистості; 6) актуалізація в ціннісних ситуаціях. На рисунку 2 схематично відображено цей процес.

Рис. 2 Людські цінності – модель психології становлення

Ця модель (Рис. 2) служить евристичним інструментом для розуміння, у дуже сконцентрованій формі, ідеї про складність процесу становлення цінностей у контексті проблем української реальності. Вона комбінує фактори, які було виявлено у дослідженні зі змінними позитивно перевіреними у експериментальних дослідженнях [4; 5; 6].

Процес становлення цінностей – внутрішній, інтимно-особистісний процес ціннісного зародження і розвитку людини, шлях її особистісного самовизначення.

У цьому зв'язку доцільно використати поняття «ціннісне поле», що по суті є сукупністю цінностей і сенсів, які знаходяться в основі всієї системи життєдіяльності людини, всіх форм взаємин, що існують між суб'єктами, наприклад, політичного чи освітнього процесу. Ціннісне поле (ціннісний контекст політичного, освітнього середовища) формується за рахунок декількох джерел:

1) проєктований ціннісний контекст суб'єктів політичної, освітньої діяльності (цінності, внесені свідомо, на основі деяких концептуальних уявлень);

2) особистісні цінності учасників політичного чи освітнього процесу;

3) цінності, народжувані в процесі діалогу, спільного розвитку учасників політичного чи освітнього процесу.

Важливо, що ціннісне поле можуть становити цінності декларовані й цінності, реально втілювані в діяльності й спілкуванні. Вони можуть збігатися, можуть бути близькі, а можуть перебувати в значному розриві й навіть у конфлікті.

Воснові виховання завжди лежав процес орієнтації на моральні цінності суспільства. В останній же час відбувся різкий ріст соціального розшарування, небувалої різноманітності нашого суспільства, коли переважають станові цінності, пов'язані з виживанням, з особистим благополуччям. Соціально значущі цінності відійшли на далекий план, переважають егоїстичні тенденції.

Як ілюстрація цих процесів у суспільстві можна привести такі результати дослідження «Ціннісні переваги молоді».

Ціннісні переваги фіксують акт виборчого відношення до навколишньої дійсності й пов'язані з її специфікою.

Молодим людям було запропоновано 8 смислових блоків-кластерів: родина-влада-праця-патріотизм-справедливість-справа-ефективність-мораль.

Результати показують, що відбулися зміни в ціннісних перевагах молоді: росте значення індивідуальних орієнтацій (для одних – це відпочинок і розваги, для других – гарне й комфортне життя, для третіх – власне благополуччя й кар'єра, для четвертих – благополуччя родини, здоров'я, гарна (оплачувана) робота. Так само відзначається ріст ідеологічності й світогляду плюралізму, багатоваріантності, мозаїчності й фрагментарності

світогляду. Підсилюються позиції тих, для кого важливими стають цінності власності й майнового покращення, реалізовані крізь призму утилітаризму, індивідуальних переваг і устремління. У ціннісній свідомості молоді виділяються наступні характеристики: амбівалентність, сполучення протилежних оцінок; нестабільність, мінливість; еkleктичність, сполучення елементів різних цінностей; відсутність вираженого інтересу до політичних і владних відносин, стійка політична індиферентність; зниження ідеалів, домінування прагматичних установок; орієнтація на гедоністичні цінності, одержання насолоди (кайфу); перевага інструментальних цінностей над термінальними (за Рокічем).

Упродовж останніх п'яти років (2004-2009 рр.) ми моніторили поряд з цінностями життєві орієнтації студентів двох університетів та інших ВНЗ м. Кам'янця-Подільського.

Результати дослідження (таблиця 1) підтверджують, що в життєвих орієнтаціях молодих людей за цей період відбулися якісні зміни: переосмислення цінностей, зниження рейтингу «позитивних базових цінностей»:

Таблиця 1

Рейтинг 2009р.	Найменування цінностей	Рейтинг 2004 р.
1	Мати цілі в житті	1
2	Здоров'я	6
3	Піклуватися насамперед про себе і сім'ю	15
3	Допомога батьків, родичів	2
4	Удача, везіння, випадок	5
5	Працьовитість і сумлінність	8
6	Бути спритним, цілеспрямованим, ініціативним	7
7	Здібності й талант	3
8	Освіта	4
9	Чуйність до людей	10
10	Чесність і принциповість	12-13
11	Зовнішність, приємні манери	12-13
13	Зв'язок з «потрібними людьми»	14
14	Уміння пристосуватися	11
15	Активна участь у громадських справах	9

Цікавим є такий факт: – тільки 14-17% студентів відповідали, що вони впевнені в завтрашньому дні.

Усе вище викладене в сукупності характеризує різні стадії кризи, яку переживає сучасна молодь в Україні та її представники

інших поколінь. Складні й суперечливі процеси, що відбуваються в країні, в певній мірі зв'язані з діями соціально-психологічних механізмів, які викликають становлення і переоцінку, еволюцію і взаємоперетворення різноманітних цінностей.

Цей зв'язок є предметом нашого подальшого дослідження, яке має показати динаміку соціально-психологічних чинників і їх вплив на становлення та переоцінку цінностей.

Список використаних джерел

1. Ницше Ф. Воля к власти: опыт переоценки всех ценностей. – М.: REFL-book, 1994. – 352 с.
2. Олпорт Г. Становление личности: Избранные труды. – М.: Смысл, 2002. – 462 с.
3. Петров А.В. Ценностные предпочтения молодежи: диагностика и тенденции изменений // Социологические исследования. – 2008. – № 2. – С.83-95.
4. Романюк Л.В. Ціннісні критерії якості вищої освіти // Вища освіта України – Додаток 3. Том III (10). – 2008. – Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору: Моніторинг якості освіти» – С. 432-439
5. Романюк Л.В. Становлення цінностей в юнацькому віці шляхом особистісного самовизначення // Наука і освіта. Науково-практичний журнал Південного наукового центру АПН України – № 8-9. – 2008. – С. 274-279.
6. Романюк Л.В. Психологія становлення цінностей особистості через їх самовиявлення // Актуальні проблеми психології. Психологічна теорія і технологія навчання: Збірник наукових праць інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка, М.Л.Смольсон. – Т. 8. – Випуск 6. – К., 2009. – С. 407-416.

In article is process of person's values becoming in a context of problems of Ukrainian reality is considered, and also attempt of construction model person's values – psychology becoming is made. The structure of values which under the influence of socially-psychological mechanisms are in process of becoming and revaluation, evolutions and interconversions is offered.

Key words: values, structure of values, model of becoming of values, ideal, norm, principle, purpose, relation, sense.

Отримано: 15.06.2009